

***Ecologia, economia
ecològica i educació
ambiental crítica:
civisme i responsabilitat***

Joan Carles Rincón i Verdera
Universitat de les Illes Balears

Educació i Cultura
(2011), 22:
73-88

Ecologia, economia ecològica i educació ambiental crítica: civisme i responsabilitat

Ecology, ecological economics and critical environmental education: civic and responsibility

Joan Carles Rincón i Verdera*

Resumen

La educación ambiental, desde una perspectiva ética y moral, tendría que ser capaz de reorientar nuestros modelos interpretativos y nuestras pautas de acción hacia un nuevo paradigma más humano, social y solidario. Se trataría de una responsabilidad social, de una postura ética y moral necesaria para garantizar un futuro sostenible. Consideramos que sería la oportunidad para una transformación progresiva, pero profunda, de las pautas de utilización de los recursos desde criterios de sostenibilidad ecológica, de equidad social y de responsabilidad cívica. Sería, en definitiva, una educación ambiental crítica orientada por los enfoques que guían el desarrollo sostenible.

Palabras clave: ecología, economía ecológica, educación ambiental, sostenibilidad, civismo.

Abstract

From an ethical and moral perspective, environmental education should be able to refocus our interpretive models and our action patterns towards a new, more human, social and supportive paradigm. This is a social responsibility, a moral and ethical stance needed to ensure a sustainable future. We believe that it would be an opportunity for a progressive, yet profound transformation of the patterns involved in the use of resources based on criteria of ecological sustainability, social equality and civic responsibility. In short, it would be a critical environmental education oriented on the basis of approaches that guide sustainable development.

Keywords: ecology, ecological economics, education, environmental sustainability, citizenship.

Aquest article fou acceptat per la seva publicació el 21 de setembre de 2010.

* Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques. Universitat de les Illes Balears.

1. La raó instrumental moderna i la manca de valors ètics: antecedents de la crisi mediambiental

La *raó instrumental* moderna s'entesta, des de fa segles, a tractar la natura i cadascun dels sers humans com a objectes d'usar i llençar. Així, hem arribat a una manipulació total del medi ambient, gràcies a la qual podem parlar, sense por d'errar-nos, de *desastre ecològic* (Cortina 2008). La realitat comença a venjar-se'n i acaba per presentar replè el llibre de reclamacions a una humanitat que ha perdut el nord i la raonabilitat.¹ La Carta de la Terra (2000) adverteix que els «fonaments de la seguretat global» del planeta estan amenaçats.

Doncs bé, tota aquesta problemàtica ambiental, que avui, al segle XXI, trobem al punt més delicat, té els orígens, fonamentalment, a partir del final del segle XVIII i sobretot a partir del XIX, amb el *pensament il·lustrat* (ús exclusiu de la raó) i el *pensament econòmic lliberal* (economia de mercat), que tindrà el moment de més auge a la dècada dels seixanta del segle XX, quan l'home arriba a la Lluna (1969), quan la humanitat va somiar que podia dominar la natura i regir, sense més dificultats, els destins del planeta per mitjà de la ciència i la tècnica, al servei d'una economia que solament mirava els interessos a curt termini i l'enriquiment a qualsevol preu.

Des d'aquell moment, la natura es va convertir en un recurs que estava a l'abast de l'home, sense cap tipus d'acotacions ètiques o morals: la natura no era més que un recurs per ser explotat. Era un model de creixement lineal i sense cap tipus de límits. Solament la crisi del petroli de 1973 va començar a crear dubtes importants i seriosos sobre aquest model de creixement (Trias 1975). No obstant això, malgrat aquest primer avís que la pròpia natura ens va donar (esgotament del recurs petrolífer), el que és ben cert és que hi ha accions de la nostra societat (capitalista) inenarrables i, de vegades, incontrolables que, en comptes d'impulsar una interacció eficient amb el medi i un aprofitament de la nostra herència de recursos naturals moderat i intel·ligent, l'espolien, el depreden i contaminen.

A més a més, tot això sense pensar en el futur de les noves generacions, sinó simplement a satisfer interessos actuals discutibles i, gairebé sempre, a costa dels més pobres i desfavorits del planeta. És una altra manera, una manera nova de fer discriminació: l'ambiental. La *discriminació ambiental*, com diu Taillant (2004), ocorre quan hi ha uns determinats sectors de la població, especialment els més vulnerables, que assumeixen una càrrega desproporcionada dels efectes de la degradació ambiental. Els sectors vulnerables de la població són sovint els més perjudicats per la contaminació ambiental, ja que són els que tenen menys oportunitats de mobilitzar-se en contra d'aquests abusos, perquè no compten amb cap tipus d'instrument legal per protegir-se del poder econòmic i polític establert (UE/ONU 2004).

Aquests problemes han de ser ubicats, necessàriament, en un context de crisi global que perfila la *fi d'una època* (Guillén 1996). Els blocs de poder que varen dominar el segle XX s'han reconstituït dramàticament. Els valors socials s'enfronten a propostes de grups que tradicionalment han estat descrits com a minories; els models de liberalització econòmica presenten un saldo brutal de pobresa, que, als països del sud, és agreujat per un

¹ La desertització del planeta ja és un fet i almenys cinquanta milions d'ecorefugiats abandonen els seus països d'origen cercant on viure perquè les seves terres han estat totalment espoliades per interessos econòmics. De fet, Matsuura (2008), director general de la UNESCO, ja parla de cent cinquanta a dos-cents milions d'ecorefugiats, segons estudis prospectius duts a terme per la UNESCO.

cercle viciós de misèria i devastació de recursos. Curiosament, encara que actualment disposam de coneixements científics i tecnològics importants, sembla que l'única racionalitat vàlida és la instrumental, i deixam de costat la *racionalitat epistèmica i moral* que hauria de posar una mica de seny en tot aquest complex entramat (Rincón 2000).

Efectivament, la racionalitat tecnoinstrumental s'ha erigit, sense cap disputa, com la manera en què els homes validen els seus processos de desenvolupament (Horkheimer 2002). La modernitat, entesa com un procés de racionalització creixent (no de racionalitat raonable), ha tancat espais a maneres alternatives d'entendre la natura (Guillén 1996). La globalització d'aquest procés crea una visió en què el progrés i el desenvolupament són forces totalitzadores i, en el millor dels casos, els matisos culturals són ignorats o, en el pitjor, aixafats (Taillant 2004). Lamentablement, la societat ha experimentat canvis profunds que han fet que els seus requeriments i demandes s'hagin acretat notablement i tracti de satisfer-les d'una manera egoista i voraç (hedonisme consumista).

Efectivament, en comptes de consumir únicament el que és necessari per a una subsistència raonable i moderada, hi ha grans sectors socials que privilegien de manera desmesurada –ampliament afavorits pels mitjans de comunicació de masses– la disminució de l'esforç físic, la comoditat, el luxe i l'acumulació de béns materials (Schinitman 2004): és la sobrevaloració del tenir per sobre del ser. Per això, a poc a poc, però inexorablement, hem anat adoptant un estil de vida caracteritzat per un consum massiu, exagerat i dispendiós, sense preocupar-nos pels altres ni per les pressions sobre els ecosistemes que sustenten la vida. Això porta aparellades –com diu el professor Taillant (2004)– situacions lamentables de malbaratament, de sol·licitacions excessives sobre l'ecosistema global i de generació d'enormes masses de residus i contaminants que s'acumulen en l'ambient i que, en molts casos, encara no sabem com les hem de tractar ni desar.

2. Desenvolupament sustentable: un concepte ètic i moral que precisa una economia ecològica

Avui, ja al segle XXI, començam a comprendre (almenys la ciutadania, no tant els polítics) que, en comptes d'explotar la natura, hem de protegir-la de les nostres accions i dels empeniments, i també que salvaguardar l'ambient significa, al mateix temps, la nostra salvació com a espècie. A partir d'aquestes idees, han anat cobrant més força la preocupació per l'ambient, pels moviments ecologistes i ambientalistes i l'educació ambiental per assolir un *desenvolupament sustentable*.

El concepte de desenvolupament sustentable no és fix ni invariable –com diu Schinitman (2004)–, ja que el podem entendre com un procés que hagi de menar a una reflexió i revisió profundes i a un canvi substancialment crític en les interrelacions i interaccions entre els sistemes i processos socials, polítics, econòmics, culturals i naturals. Com que hi ha nombroses definicions i descripcions del *desenvolupament sustentable*, algunes de les quals són molt complexes, per contribuir a consolidar-ne la conceptualització, fixarem algunes notes característiques del concepte tot seguint el professor Guillén (1996):

- Encara que el desenvolupament sustentable està relacionat amb les ciències naturals i econòmiques, és, principalment, un tema cultural, ètic i moral: està relacionat amb els valors de les persones i de les relacions interpersonals
- El desenvolupament sustentable ha d'ajudar-nos a respondre a la necessitat de donar un enfocament nou a les relacions entre les persones i el nostre hàbitat, font i sosteniment de l'existència humana

- Relacionar els aspectes ambientals, socials, culturals, polítics i econòmics és essencial per al desplegament sustentable. Aquesta associació requereix un enfocament educatiu nou, que promogui la innovació, la creativitat i el diàleg: educació crítica, reflexiva, dialògica i de l'atenció responsable
- Cal advertir que el desenvolupament sustentable no és una teoria nova sobre l'existència humana, sinó el requeriment d'un pensament integral, global, holístic i sistèmic, que respongui a la complexitat de les interaccions de la vida diària

En definitiva, podem dir –seguint els plantejaments de la Comissió Mundial sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament (1983)– que el desenvolupament sustentable és aquell que «satisfà la necessitat de la generació present sense comprometre la capacitat de les generacions futures per satisfer les seves pròpies necessitats». Sota aquesta visió, la variable econòmica i tots els seus indicadors –diu Guillén (1996)– són complementats amb una variable ambiental, els indicadors de la qual es refereixen a l'estat dels recursos, i amb una variable d'equitat, en què són destacats indicadors de la qualitat de vida. El desenvolupament sustentable planteja una transformació necessària de l'economia i la societat; un vertader model econòmic i social sustentable implica canvis profunds: «el creixement econòmic no garanteix, per si mateix, el desenvolupament sustentable».

A partir de la Cimera de Río de 1992 (Castañeda et al. 2005) i després d'anys dedicats a lluitar contra els símptomes de la degradació ambiental, hem començat a prendre consciència que és més urgent atacar les causes d'aquesta crisi (Novo 1996). Aquestes causes cal cercar-les en la concepció del ser humà i en la manca de comprensió del medi ambient com un tot. Així, d'una banda, partim d'una concepció econòmica del ser humà, entès com a ser individualista i consumidor que solament pensa a maximitzar els seus propis interessos (definitos sempre en termes econòmics), i, d'altra banda, d'una concepció segons la qual la natura és simplement un objecte que pot ser dominat infinitament. El resultat de tot plegat és que la humanitat queda reduïda a un conjunt de recursos humans i la natura, a una suma de recursos naturals (Ferrete 1999).

Tradicionalment, i fins als nostres dies, en tot allò referit a la natura i a la seva gestió domina sempre el *criteri econòmic* per sobre de qualsevol altre. La solució a curt termini sembla impossible, perquè l'economia i l'ecologia tenen dues racionalitats diferents i, en principi, aparentment contradictòries (Guattari 1990). Avui, no obstant això, la ciència econòmica assisteix a una reformulació dels seus plantejaments. Així, neix una *economia alternativa*, que, des d'un enfocament sistèmic, pensa la natura com a *biosfera* (Ferrete 1999).

Les diferències que hi ha entre aquestes dues concepcions (economia clàssica ortodoxa i economia ecològica) són moltes. D'una banda, l'economia clàssica ortodoxa entén el concepte de natura com a element extern al sistema econòmic i parteix de la idea de mercat (del valor mercantil) per orientar la gestió del medi ambient físic. Per contra, l'economia ecològica es basa en una idea de natura vista com a conjunt ordenat d'ecosistemes, el funcionament dels quals cal conèixer bé per orientar-ne la gestió i el mercat, i parteix, també, del coneixement físic de la biosfera per informar de la valoració monetària i la presa de decisions dels agents econòmics (Alguacil 1998).

L'informe de la Comissió Mundial sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament (1983) afirma que cal mantenir, enfront del *creixement econòmic sostingut*, un *desenvolupament sustentable*. Mentre el primer es refereix a un creixement constant i regular en el temps, el segon implica, necessàriament, posar fre al creixement de les nostres societats sobredesenvolupades (Castañeda et al. 2005). L'atractiu més gran que té és que sembla que solucioni els dos grans problemes causats pel nostre sistema econòmic (la

desigualtat social i la crisi ecològica) sense renunciar al desenvolupament econòmic (Guattari 1990). Ara bé, el que és ben cert és que el desenvolupament sustentable no és la panacea ni la solució per a tots els problemes ambientals que la humanitat té plantejats, tant en l'àmbit local com en el global.

Efectivament, podem dir que el desenvolupament sustentable està enfocat envers la millora de la qualitat de vida de tots els ciutadans del planeta, però sense augmentar l'ús de recursos naturals més enllà de la capacitat de l'ambient de proporcionar-los indefinidament. Requereix, per tant, comprendre que la inactivitat en afers ambientals té conseqüències i que nosaltres hem de trobar sistemes innovadors de canviar estructures institucionals i d'influenciar conductes individuals. Es tracta, conseqüentment, de decantar-nos per l'acció i canviar polítiques i pràctiques en tots els nivells, des de l'àmbit individual fins a l'internacional (Fink 2004).

Després de la Cimera de Ríó (1992) s'han anat generant plans de sostenibilitat regionals i sectorials. No obstant això, com va demostrar la revisió de la Cimera de la Terra el 1997, el progrés de dur a terme els plans per al desplegament sustentable ha estat lent i, fins i tot, ineficaç (Consejo Económico y Social Vasco 2007). Tal vegada n'hauríem de cercar les causes en la poca atenció que hem fet als set suggeriments crítics que el 1987 va fer la World Commission on Environment and Development (Muñoz 2006):

- Reanimar el creixement
- Canviar la qualitat del creixement
- Reunir necessitats i aspiracions essencials per a treballs, menjar, energia, aigua i higienització
- Assegurar un nivell de població sustentable
- Conservar la base dels recursos i reforçar-la
- Reorientar la tecnologia i preveure riscos
- Incloure consideracions de l'ambient i de l'economia en el procés de la presa de decisions i combinar-les

Això a banda, i com ja havíem anticipat, el desenvolupament sustentable emfasitza la necessitat de satisfer les necessitats dels pobres i dels sectors marginats de la població, i esdevé una eina per al desplegament de la justícia social, els drets humans i la diversitat cultural (Barkin 1998). Com que s'ha establert una desigualtat perillosa en accedir a recursos, com a conseqüència dels nostres sistemes econòmics i de les polítiques econòmiques dels governs, aquells sistemes han de canviar (Colectivo Yedra 2007).

La justícia implica que cada nació hauria de tenir l'oportunitat de desenvolupar-se d'acord amb els seus propis valors culturals i socials, sense negar a altres el mateix dret al desenvolupament. En aquest sentit, un dels desafiaments més grans en el procés de la presa de decisions és la manera com podem protegir els drets dels qui no tenen veu. Les generacions futures de sers humans no poden donar a conèixer les seves opinions o protegir els seus interessos en el procés de la presa de decisions, la qual cosa demanda, necessàriament, la *solidaritat intergeneracional* (Castañeda et al. 2005).

Amb la proposta nova de desenvolupament sustentable, és ben clar, cerquem un *creixement econòmic* que sigui *socialment just* amb el Tercer Món i les generacions futures, i, a més a més, *ecològicament viable*. No obstant això –com diu Ferrete (1999, 2003 i 2005), a qui seguirem en les següents línies–, caldrà analitzar més detingudament aquesta proposta, perquè és possible que caiguem novament en la trampa del progrés econòmic (entès com a creixement econòmic lineal) i ens allunyem, un cop més, de la sendera del *progrés moral*.

L'economia clàssica ortodoxa crea –diu la professora Ferrete (1999) amb motiu de la crisi mediambiental– una branca denominada *economia ambiental*, que està dedicada a estudiar els problemes suscitats per la gestió del medi ambient. El punt de partida és entendre l'economia com un sistema tancat, no obert a l'entorn, amb el qual únicament intercanviam matèria, energia i informació. El problema en incorporar la variable de la natura és que el mercat no és capaç de resoldre per si mateix el problema energètic i ambiental.

La solució la troben a aplicar els conceptes i instruments d'anàlisi de l'economia ortodoxa clàssica als recursos naturals i als valors ambientals. Com a resultat d'aquesta traducció, qualsevol *valor ambiental* rep una *valoració monetària*, és a dir, *internalitza les externalitats* (Krugman 2006) i duu a terme una *quantificació i integració de tots els costos externs* al mercat que es produeixen –en el nostre cas, els ambientals– en l'activitat econòmica.

Així –diu la professora Ferrete (1999)–, les ineficàcies de la nostra societat consumista són resoltes interioritzant els efectes externs i imputant tots els costos als seus responsables econòmics (mitjançant, per exemple, taxes ecològiques o impostos verds). L'economia ambiental creu que resol definitivament el seu problema quan incorpora al seu *univers conceptual* la idea del desenvolupament sustentable, que està fonamentada en la premissa que podem *monetaritzar* el medi ambient (Espinoza 2005) en un mercat obert i competitiu, la qual cosa equival a integrar els factors ambientals en el sistema econòmic un cop han estat valorats crematísticament (Fernández, Riechmann 1996).

La proposta de l'economia ambiental, com podem observar, incorpora dos aspectes nous que no havien estat tinguts en consideració abans: una preocupació per la *qualitat del creixement* (no solament per la quantitat) i un interès a *assegurar un medi ambient sa per a les generacions futures*. No obstant això, i malgrat aquests dos aspectes positius, sota aquest concepte s'amaga perillosament la creença que el sistema econòmic *funciona bastant bé*, i per això, no pretenem renunciar al creixement econòmic (Ferrete 1999). L'*economia ecològica* no accepta els postulats anteriors. Critica la concepció de l'economia entesa com a *sistema tancat*, perquè és *incapaç de satisfer les necessitats vitals de la majoria de la població* (actualment, just una part del món occidental es beneficia del progrés econòmic) i perquè *deteriora de manera irreversible la biosfera i destrueix els recursos naturals*.

L'economia ecològica critica la idea de la sustentabilitat de l'economia ambiental, perquè, en internalitzar els valors ambientals en un sistema tancat, l'únic que aconseguim és disminuir-ne els símptomes, però no ens enfrontam a les causes estructurals (Ferrete 2003). L'economia ecològica proposa, per contra, dissenyar un *sistema econòmic ecointegrador* i posar-lo en pràctica (Naredo 2007), el qual ha de modificar els objectius de la producció, el model de consum i l'orientació del canvi tecnològic i de les relacions entre nacions subdesenvolupades i industrialitzades.

Les crítiques principals de l'economia ecològica (ecointegradora) a l'ambiental (internalitzadora de les externalitats) són (Ferrete 1999):

- *Crítica al sistema econòmic*, perquè es fonamenta en la universalitat del valor monetari o de canvi com a unitat de mesura aplicable a la totalitat del món físic i sociocultural
- *Crítica al mecanisme del mercat en la gestió ambiental*, perquè permet comportaments egoistes i els encoratja
- *Crítica a la concepció de béns*, perquè solament són considerats els que són mercantils, és a dir, els que poden ser monetaritzats

- *Crítica al mecanisme d'interioritzar les externalitats*, perquè solament fomenta les desigualtats socials i intergeneracionals. Internalitzar els costos externs significa elevar els preus dels recursos per reduir-ne el consum. Amb aquest procés, però, solament les persones i classes socials més pròsperes poden gaudir d'un accés millor i més gran als recursos naturals. És a dir, la degradació en el medi natural comporta una degradació en el medi social

Ara bé, cal que deixem clar que l'economia ecològica no rebutja totalment el concepte de desenvolupament sustentable, sinó que proposa altres instruments econòmics nous que han de ser aplicats al seu costat. Entre aquestes eines cal destacar-ne dues (Ferrete 1999; Jiménez 1992; Durán 2000):

- Un *sistema nou de comptabilitat general* que incorpori els costos ecològics, socials i ambientals lligats als processos econòmics
- Un altre *indicador del benestar* que substitueixi el Producte Interior Brut (PIB) i que inclogui tant les despeses de defensa del medi ambient com la depreciació del capital mediambiental a llarg termini

Al costat d'aquestes eines noves –diu la professora Ferrete (1999)–, l'economia ecològica exigeix polítiques ambientals basades en el principi que els *recursos naturals són patrimoni col·lectiu* i, per tant, que assumim com a prioritat garantir-hi un *accés equitatiu*. Aquest enfocament proposa que les intervencions en matèria mediambiental cerquin suport i legitimitat en un aprofundiment dels *mecanismes democràtics i participatius*, aplicats als *nivells territorials i socials* afectats per cada problema o cada actuació. D'aquesta manera, el *benestar econòmic* no implicaria el *malestar ecològic*, és a dir, es tractaria de construir una economia que tingués l'ètica ambiental *institucionalitzada en les seves estructures* (Borrero 1994). Aquesta feina, però, no solament concerneix als economistes, sinó que ha de ser exigida en tots els àmbits de la vida social, ja que els mercats no existeixen de manera natural ni actuen de manera invisible, sinó que són organitzats i construïts socialment i políticament (Salazar, Serna 2006).

A més de reformar el sistema legal (més preocupat a solucionar els mals ecològics que a prevenir-los) i d'ampliar la ciència ecològica (que inclogui en el concepte medi ambient no solament el món d'objectes artificials i naturals, sinó també el món dels valors), és necessari –diu la professora Ferrete (1999)– tenir una *responsabilitat cívica* transformada en *discussió pública* (Melo 2007) de qüestions que ens afecten (el medi ambient) i transformar les nostres democràcies envers una democràcia participativa i deliberativa, és a dir, una política entesa com a construcció del quefer comú i una ciutadania capacitada per canviar el rumb de les relacions entre economia i medi ambient, si considera que la producció de béns va en contra de la pròpia humanitat.

L'ètica ecològica exigeix *ecologitzar l'economia* (Riechmann 2008), la qual cosa no significa substituir la racionalitat econòmica per una racionalitat ecològica. Implica, més aviat, d'una banda, denunciar que l'economia ortodoxa és la responsable de la crisi ecològica, en situar-se per sobre dels valors ètics, i, per una altra, insistir que els enfocaments econòmics i ecològics han de recolzar-se en un referent moral, perquè la història ens ha ensenyat que no podem erigir l'eficiència econòmica com a únic criteri de validesa racional (Arribas 2007). Es tracta, per tant, de recuperar, en el tema mediambiental, la primacia d'allò que és polític i ètic enfront d'allò que és econòmic. Per a tot això, necessitam (Ferrete 1999):

- Replantejar-nos la concepció del ser humà com a *homo economicus*, perquè una teoria econòmica fonamentada en l'individualisme d'aquest model no deixa lloc per a la justícia ni la solidaritat, ni per a cap mena de preocupació moral
- Desfer l'embull entre *mitjans i finalitats en l'economia*, amb la qual cosa quedaria clar que aquesta és únicament una part del total de l'activitat humana, que no és totalment matematitzable
- Deixar de concebre l'activitat econòmica com a *crematística*, preocupada tan sols pel curt termini. En el problema mediambiental i social han de valer les mirades a llarg termini, ja que una bona inversió productiva no és aquella que resulta econòmicament rendible, sinó la que, a més a més, no arruïna el substrat ambiental sobre el qual se cimenta l'economia

Aquestes exigències solament poden donar-se –diu la professora Ferrete (2005)– en el marc d'una *ètica discursiva i de l'atenció a l'altre* i d'una *democràcia participativa i de-liberativa* (disputatòria), és a dir, a partir d'una filosofia pràctica que ens permeti argumentar sobre la justícia, però sense oblidar-nos del valor de l'atenció, perquè únicament amb mesures de justícia i actituds de solidaritat podrem incloure en les nostres decisions tota la humanitat (present i futura) i podrem respondre qüestions ecològiques i socials sense entrar en contradicció total amb la racionalitat econòmica.

3. L'educació ambiental com a activitat cívica: desenvolupar valors cívics a través de l'aprenentatge servei

En aquest sentit, l'educació ambiental hauria de ser capaç de reorientar els nostres models interpretatius i pautes d'acció envers un paradigma nou més ecològic, envers un desenvolupament sustentable. Aquesta nova visió seria l'oportunitat per transformar, de manera progressiva, però profunda, les pautes d'utilització dels recursos des de criteris de sustentabilitat ecològica i d'equitat social (Novo 1996). Entenem que l'educació ambiental ha de ser un acte polític basat en valors per a la transformació (Novo 2003). L'educació ambiental no pot ser neutra, sinó ideològica, ha d'estar carregada de valors morals i s'ha d'erigir en un instrument necessari per canviar actituds i fomentar hàbits i estils de vida sustentables.

Partim de la idea que l'educació ambiental ha de ser significativa, compromesa, crítica i responsable, en una relació i col·laboració estretes amb els moviments verds, els grups ecologistes i el suport a les ONG preocupades per la problemàtica ambiental. Un dels principis bàsics d'aquesta educació ambiental hauria de ser: estimar i preservar la terra i els sers de la natura, ja que la terra és un bé suprem per a les generacions futures (Martins 2003). Per aconseguir-ho –segons el professor Guillén (1996)–, podem partir d'una proposta oberta, que respecti les possibilitats del grup, acompanyada d'una orientació docent comunitària, compromesa amb la dinàmica ambiental.

Cal fomentar la formació de ciutadans que puguin modificar els seus sistemes de valors i que, al seu torn, s'insereixin en un esquema social de relacions més solidàries, cooperatives, autònomes i equitatives. Així doncs, la solidaritat, el respecte, la pluralitat, el diàleg, la participació i el compromís social són alguns dels valors essencials que l'educació ambiental hauria de promoure amb un vessant més ecològic. L'educació ambiental que propugnam ha de ser, conseqüentment, ideològica.

No obstant això, moltes vegades, encara avui en dia, el pretès *ecologisme pedagògic*, que seria un posicionament ideològic transmès a través de l'educació, queda

dissolt en simples accions didàctiques o de temps lliure, amb la qual cosa, el que hauria de ser objecte de presa de consciència ideològica (responsabilitat i coresponsabilitat social) es transforma en alienació metodològica, en el primer cas, o en passatemps, en el segon (Colom 2000).

Efectivament, en el millor dels casos, com ja hem dit, a partir de la Cimera de Ríó (1992) i, més actualment, a partir de la Cimera de Johannesburg (2002), començam a estirar una tendència més crítica, però sempre dins els paràmetres i els escenaris que imposa el sistema capitalista i les institucions polítiques i educacionals (Novo 2003). És ben cert, no obstant això –com diu el professor Colom (2000)–, que l'educació si no és crítica si no pressuposa la resistència, si cau en pura teoria contextualitzadora, d'una praxi, pura i simplement reproductora, entròpica i plenament domesticada.

Una educació veritablement ecologista únicament seria possible si existís un sistema pedagògic (didàctic, formatiu, tècnic i organitzatiu) que educàs i instruís en els valors i en la ideologia ecologista (Colom, Mèlich 1994). La codificació de la ideologia ecològica en normes d'acció pedagògica és possible, no solament en l'àmbit escolar o del sistema educatiu (l'ecologisme com a valor ideològic que cal transmetre), sinó també com a acció concreta, perfectament operativitzada en seqüències que puguin ser portades i aplicades a la pràctica formativa quotidiana amb eficàcia. D'aquesta manera, l'ecologisme es conformaria com una actitud davant la vida, és a dir, com una orientació en l'acció davant la natura i la societat (mobilització ciutadana activa), una actitud natural que es preocupa per l'atenció de la natura, que qüestiona la idea de progrés i que s'enfronta als monstres que ell mateix ha creat (Velasco 1998).

Una educació ambiental ecològica seria un tipus d'educació que, mitjançant l'escolarització (i els altres sistemes educacionals no formals i informals), aplicaria els esquemes socials, polítics, econòmics, ètics, humanistes, científicistes, etc., que trobam en la filosofia ecologista per aconseguir persones suficientment formades per viure i organitzar-se d'acord amb els esquemes sustentables i capaces de complimentar tots els requisits actitudinals en relació amb el medi ambient (Colom, Mèlich 1994).

Des d'aquesta perspectiva, l'educació ambiental ecologista hauria de fer referència constant, o hauria de ponderar –com diu el professor López (2008)– els valors comunitaris, no consumistes, i accentuar el component qualitatiu sobre el quantitatiu; s'hauria de centrar, a més a més, en el descobriment del medi, coneixement, expressió, crítica i, sobretot, transformació positiva. Qualsevol altra cosa seria, en el millor dels casos, ambientalisme i educació ambiental antropocèntrica, no compromesa, acrítica.

Pensem, per tant, que des de l'escola és necessari, i possible, plantejar l'educació ambiental d'una altra manera, més compromesa amb la realitat social i comunitària; problematitzar aquesta realitat propera i utilitzar-la per transformar d'una manera crítica i solidària el nostre entorn. Es tractaria d'una educació ambiental ecològica marcadament cívica, és a dir, ideològica. En aquest sentit, l'aprenentatge servei (*service-learning*) a la comunitat pot ser una de les maneres d'implementar aquesta educació ambiental i treballar des de la pràctica els valors ciutadans ambientals.

Una definició molt completa de l'aprenentatge servei l'aporta el Centre Promotor d'Aprenentatge Servei de Catalunya, quan diu que es tracta «[...] d'una proposta educativa que combina processos d'aprenentatge i de servei a la comunitat en un sol projecte ben articulad, en què els participants aprenen treballant en necessitats reals de l'entorn amb la finalitat de millorar-lo». L'aprenentatge servei –com diu Roser Batlle (2009)– pretén resoldre la fragmentació entre l'experiència pràctica de servei a la comunitat i

l'aprenentatge curricular. Per resoldre aquesta fragmentació, serà necessari oferir als alumnes l'oportunitat de prendre contacte amb el context real, aplicar-hi els coneixements que aprenen a l'escola, i rebre'n, a canvi, beneficis en forma de nous aprenentatges construïts des del servei solidari a la comunitat (Balbi et al. 2003).

Conseqüentment, la interacció complementària entre els centres escolars, la comunitat i les seves institucions, així com la intervenció directa en l'entorn proper, és la pedra angular de qualsevol projecte d'aprenentatge servei (Mendía 2009). Amb això, donam a entendre que és important ensenyar què és ser un bon ciutadà en matèria mediambiental, però encara és molt més important que hi hagi coherència entre els valors mediambientals que transmetem als alumnes i la manera com els promovem (Batlle 2009). L'aprenentatge servei és un projecte socioeducatiu en què la solidaritat pot convertir-se en objectiu, contingut curricular i estratègia d'ensenyament i aprenentatge. L'aprenentatge servei, conseqüentment, parteix del concepte de prosocialitat (Eberly, Roche-Oliver 2002) i possibilita impulsar projectes socioeducatius que tendeixin a enfortir el teixit social a través de la formació de ciutadans lliures i participatius (Rifkin 2009; Balbi et al. 2003).

És, per tant, una experiència educativa d'utilitat social (Mendía 2009; Rubio 2007), en la qual se sostenen i emfatitzen, simultàniament, dues intencionalitats (Furco, Root 2010): la *pedagògica*, millorant la qualitat dels aprenentatges, en tant que articula teoria i pràctica; i la *solidària*, oferint una resposta participativa a una necessitat comunitària. En definitiva, és una activitat que mobilitza recursos cognitius per abordar situacions reals i resoldre-les satisfactòriament (Puig et al. 2007; Martínez 2008), amb la qual cosa el servei mitjançant el qual pretenem resoldre un problema o necessitat comunitària serà l'eix que determinarà els continguts curriculars que vulguem abordar (Puig 2009).

Com ja hem vist, l'educació ambiental no solament consisteix a transmetre coneixements precisos sobre el medi, sinó que ha d'involucrar-hi els estudiants i menar-los cap a nous estils de vida sustentables. Per tant, requereix un desenvolupament curricular dinàmic que estimuli les qualitats actives dels alumnes per solucionar problemes i que sigui suficientment flexible per adaptar-se a les condicions comunitàries locals. En aquest sentit, podem dir (Durán 2003), d'una banda, que l'educació ambiental enfoca problemes ambientals de les comunitats i, per tant, incentiva l'aplicació de la metodologia de l'aprenentatge servei, i, d'altra banda, que l'aprenentatge servei, a través de la seva metodologia, permet que els alumnes aprenguin més bé mitjançant la integració dels continguts educatius amb les accions solidàries que es duen a terme en la comunitat, enfront d'una necessitat real de la societat. Entenem que d'aquesta manera pot millorar la qualitat educativa de les experiències d'educació ambiental, que sempre estan relacionades amb una demanda socioambiental.

Bibliografia

- ALGUACIL, J. (1998). «Calidad de vida y praxis urbana». *Ciudades para un futuro más sostenible* [http://habitat.aq.upm.es/cvpu/acvpu_5.html] (consultat l'octubre de 2009).
- ARRIBAS, F. (2007). «Apreciar la naturaleza: reflexiones en torno al valor del mundo no humano». IV Encuentro Anual de Primavera de Científicos por el Medio Ambiente. Granada.
- BALLESTEROS, J. (1994). *Ecologismo personalista*. Madrid: Tecnos.
- BALBI, J. P. [et al.] (2003). *Aprendizaje-servicio. Conceptos, reflexiones y experiencias*. Montevideo: Centro de Voluntariado del Uruguay.
- BARCELÓ, A. (1985). «El ecologismo y la noción de economía». *Mientras tanto*, núm. 23.
- BARKIN, D. (1998). *Riqueza, pobreza y desarrollo sostenible*. México: Editorial Jus y Centro de Ecología y Desarrollo.
- BATLLE, R. (2009). «Aprender haciendo un servicio a la comunidad». Centro de Profesorado de Santander, Departamento de Educación de la Universidad de Cantabria. Cantabria: Universidad de Cantabria.
- BORRERO, J. M. (1994). «Deuda ecológica: arqueología y sentido de un concepto». Alianza de los pueblos del Sur acreedores de la deuda ecológica [<http://www.deudaecologica.org/Que-es-Deuda-Ecologica/Deuda-ecologica-arqueologia-y-sentido-de-un-concepto.html>] (consultat l'octubre de 2009).
- CASTAÑEDA, S. [et al.] (2005). «La búsqueda del desarrollo sostenible desde las Cumbres Mundiales de Río (1992) y Johannesburgo (2002)». A: GARRIDO, F. J. (coord.). *Desarrollo sostenible y Agenda 21 Local. Prácticas, metodología y teoría*. Madrid: IEPALA Editorial.
- COLECTIVO YEDRA (2007). *En busca de los objetivos del milenio (1)*. Madrid: Libros de la Catarata.
- COLOM, A. J. (2000). *Desarrollo sostenible y educación para el desarrollo*. Barcelona: Octaedro.
- COLOM, A. J.; MÈLICH, J. C. (1994). «La ideología recuperada: el ecologismo». A: COLOM, A. J.; MÈLICH, J. C. *Después de la modernidad. Nuevas filosofía de la educación*. Barcelona: Paidós.
- COMISIÓN CARTA DE LA TIERRA (2000). «Carta de la Tierra». *Iniciativa de la Carta de la Tierra. Valores y Principios para un Futuro Sostenible* [<http://www.earthcharterinaction.org/contenido/>] (consultat l'octubre de 2007).
- COMISIÓN MUNDIAL SOBRE EL MEDIO AMBIENTE Y EL DESARROLLO (1983). *Development and international economic co-operation: environment*. Nueva York: Naciones Unidas.
- CONSEJO ECONÓMICO Y SOCIAL VASCO (2007). *El desarrollo sostenible: retos de las políticas públicas*. Colección Estudios e Informes, núm. 7. Bilbao: Consejo Económico y Social Vasco.
- CORTINA, A. (2008). «Somos inevitablemente morales» [<http://mipagina.euskaltel.es/adaher/cortina.htm>] (consultat el març de 2009).
- DOBSON, A. (1997). *Ecologismo, ambientalismo y sustentabilidad*. Barcelona: Paidós.
- DURÁN, G. (2000). «Medir la Sostenibilidad: Indicadores Económicos, Ecológicos y Sociales». VII Jornadas de economía crítica: La fragilidad financiera del capitalismo; crecimiento, equidad y sostenibilidad: cómo cerrar el triángulo.

- DURÁN, D. (2003). «Escuela, ambiente y comunidad». *Ecoportal.net. El directorio ecológico y natural* [<http://www.ecoportal.net/content/view/full/15993>] (consultat el juny de 2010).
- EBERLY, D. J.; ROCHE-OLIVAR, R. (2002). «Aprendizaje-servicio y prosocialidad». A: CLAYSS (Centro Latino Americano de Aprendizaje y Servicio Solidario). *Aprender sirve; servir, enseña*. Buenos Aires: El Centro.
- ESPINOZA, L. E. (2005). «Revisando el desarrollo sostenible». *Ecología Política*, núm. 29.
- FERNÁNDEZ, F.; RIECHMANN, J. (1996). *Ni tribunales: ideas y materiales para un programa ecosocialista*. Madrid: Siglo XXI.
- FERRETE, C. (1999). «Ecología, economía y ética: la problemática del desarrollo». *Dilema. Revista de Filosofía*. Vol. 3, núm. 5.
- FERRETE, C. (2003). «Educar en calidad de vida. Una propuesta teórica para los proyectos Educativos de Centro». *Recerca. Revista de pensament i anàlisi*, núm. 3.
- FERRETE, C. (2005). *La ética ecológica como ética aplicada. Un enfoque desde la ética discursiva*. Tesis doctoral. Castelló: Universitat Jaume I.
- FINK, A. (2004). «Gobernabilidad democrática, desarrollo sustentable y estados fallidos. Su problemática». VII Encuentro Nacional de Estudios Estratégicos. Buenos Aires.
- FURCO, A.; ROOT, S. (2010). *Research demonstrates the value of service learning: significant studies point to the value of service learning, but the field needs more experimental research to firmly establish the value of this approach*. Bloomington: Phi Delta Kappa, Inc.
- GUATTARI, F. (1990). *Las tres ecologías*. València: Pre-Textos.
- GUILLÉN, F. C. (1996). «Educación, medio ambiente y desarrollo sostenible». *Revista Iberoamericana de Educación. Monográfico de educación ambiental: teoría y práctica*, núm. 11.
- HORKHEIMER, M. (2002). *Crítica de la razón instrumental*. Madrid: Trotta.
- JIMÉNEZ, L. M. (1992). *Medio ambiente y desarrollo alternativo: gestión racional de los recursos para una sociedad perdurable*. Madrid: IEPALA.
- KRUGMAN, P. R. (2006). *Introducción a la microeconomía*. Barcelona: Editorial Reverté.
- LÓPEZ, A. (2008). «Ecologismo y dinámica capitalista». *Delos: desarrollo local sostenible*. Vol. 1, núm. 1.
- MARTÍNEZ, M. (2008). «Aprendizaje servicio y construcción de ciudadanía activa en la universidad: la dimensión social y cívica de los aprendizajes académicos en la universidad». A: MARTÍNEZ, M. (ed.). *Aprendizaje servicio y responsabilidad social de las universidades*. Barcelona: Octaedro.
- MARTINS, M. (2003). «Las políticas de solidaridad y cooperación y el desarrollo sostenible». *Sostenible. Monográfico Jornadas Internacionales sobre Desarrollo Sostenible*, núm. 3.
- MATSUURA, K. (2008). «¿Puede salvarse la humanidad?». *Casaamerica.es en texto* [<http://www.casamerica.es/txt/opinion-y-analisis-de-prensa/iberoamerica-general/puede-salvarse-la-humanidad>] (consultat l'octubre de 2009).
- MELO, C. (2007). «Ciudadanía y consumo: ¿Una relación sostenible?». XV Semana de la Asociación Española de Ética y Filosofía Política. Madrid: UNED.
- MENDÍA, R. (2009). «Aprendizaje y servicio solidario, una propuesta educativa para el desarrollo de la competencia ciudadana». *Organización y Gestión Educativa. Revista del Forum Europeo de Administración Educativa*. Vol. 17, núm. 2.

- MUÑOZ, J. C. (2006). *Turismo y sostenibilidad en espacios naturales protegidos*. Tesis doctoral. Girona: Universitat de Girona.
- NAREDO, J. M. (2007). *Raíces económicas del deterioro ecológico y social: más allá de los dogmas*. Madrid: Siglo XXI.
- NOVO, M. (1996). «La educación ambiental formal y no formal: dos sistemas complementarios». *Revista Iberoamericana de Educación. Monográfico educación ambiental: teoría y práctica*, núm. 11.
- NOVO, M. (2003). *La educación ambiental: bases éticas, conceptuales y metodológicas*. Madrid: Universitas
- PUIG, J. M. [et al.] (2007). *Aprendizaje servicio. Educar para la ciudadanía*. Barcelona: Editorial Octaedro.
- PUIG, J. M. (coord.) (2009). *Aprendizaje servicio (ApS): Educación y compromiso cívico*. Barcelona: Graó.
- RAMOS, J. (2004). «La perspectiva biofísica del proceso económico: economía ecológica». A: FALCONI, F. [et al.] (eds.). *Globalización y desarrollo en América Latina*. Quito: FLACSO.
- RAZETO, L. (1997). *Los caminos de la economía de solidaridad*. Barcelona: Lumen.
- RIECHMANN, J. (2008). *¿En qué estamos fallando? Cambio social para ecologizar el mundo*. Barcelona: Icaria.
- RIFKIN, J. (2009). «Liderando la tercera revolución industrial y una nueva visión social para el mundo». *Documentos de debate*, núm. 5. Madrid: Fundación Ideas para el Progreso.
- RINCÓN, J. C. (2000). «La educación moral cívica y política en Aranguren: el ecologismo como vía alternativa». *Educació i Cultura. Revista Mallorquina de Pedagogia*, núm. 13.
- RUBIO, L. (2007). «L'aprenentatge-servei: una nova oportunitat d'educar per a la ciutadania». *Perspectiva Escolar*, núm. 315.
- SALAZAR, D. M.; SERNA, C. A. (2006). «Ética, medio ambiente y economía». *Persona y Bioética*. Vol. 10, núm. 6.
- SCHINITMAN, N. I. (2004). «La década de la educación ambiental». *Ecoportal.net. El directorio ecológico y natural* [<http://www.ecoportal.net/layout/set/print/content/view/full/31564>] (consultat el març de 2009).
- SIMMONNET, D. (1980). *El ecologismo*. Barcelona: Gedisa.
- TAILLANT, J. D. (2004). «La discriminación ambiental». *Ecositio 2002-2005. Centro de Derechos Humanos y Medio Ambiente* [http://www.eco-sitio.com.ar/a_discriminacion_ambiental.htm] (consultat el febrer de 2008).
- TRIAS, R. (1975). *La crisis del petróleo (1973 a 2073)*. Barcelona: Publicaciones de la Real Academia de Ciencias Económicas y Financieras de Barcelona.
- UE/ONU (2004). «Medio ambiente y desarrollo sostenible». *La Unión Europea en el mundo* [http://europa-eu-un.org/articles/es/article_1004_es.htm] (consultat el març de 2008).
- VALDIVIESO, J. (2005). «La globalización del ecologismo. Del ecocentrismo a la justicia ambiental». *Medio Ambiente y Comportamiento Humano*, núm. 6 (2).
- VELASCO, E. (1998). «Las heridas de Narciso (la crisis del humanismo)». A: AA. VV.: *Postmodernidad: preguntas, debates y perspectivas*. Quito: Ediciones Abya-Yala.

L'autor

Joan Carles Rincón és diplomat en Professorat d'EGB, llicenciat en Pedagogia i doctor en Ciències de l'Educació. Professor titular d'universitat de la Universitat de les Illes Balears, de l'àrea de Teoria i Història de l'Educació. Ha centrat la seva línia investigadora en la teoria i la filosofia de l'educació. En els últims temps s'ha dedicat a l'estudi i el desenvolupament de l'educació cívica per a la participació ciutadana, i ha publicat diferents treballs sobre la temàtica en revistes nacionals i internacionals.